

Elza Dugajeva

Aluminiumdrottningen

JAG MÖTTE henne på Moskvagatan. Hon gick med raska steg, eller i alla fall så raska som hennes trasiga galoscher tillät. Efter henne kom två ännu trasigare barn. De drog en liten vagn på tre och ett halvt hjul, fullastad med gammal metall. Elza samlade på aluminiumskrot. Av hennes handflator och tänder att döma kunde hon vara i sextioårsåldern, men ögonen och ansiktet antydde att hon inte hade fyllt trettio än – och det hade hon inte. 21

Vad gjorde du före kriget?

Jag är född i Tjetjenien, här i Groznyj. Jag gick åtta år i skolan, först grundskolan och sedan yrkesskola. Fast efteråt kunde jag inte hitta något jobb som motsvarade min utbildning. Jag är konditor och specialist på tårter. Tyvärr gick jag ut skolan precis när vårt land började sönderfalla som ruttet kött. Jag har sysslat med allt möjligt, gjort stuckatur, sålt saker på marknaden, och till slut fick jag tag på ett jobb som assistent på ett dagis.

Vilket är bäst, att torka barn i stjärten eller att baka kakor?

Det var inte i brist på bättre som jag utbildade mig till konditor. Även om det inte syns på min figur efter två krig så älskar jag sötsaker och den där speciella, lena känslan av mjöl mellan fingrarna. Jag blundar och njuter av doften av bakverk som gräddas i ugnen. Jag brukade fundera ut nya recept, improvisera. Jag var lycklig när jag

hörde hur folk mumsade i sig. Nu, när mina barn springer lösa på gatorna och min man sitter och tigger i ett hörn och surar över att han inte har något att syssla med, så händer det att jag blundar och försöker frammana känslan av mjöl och doften av kakor. Det gör mig upphetsad. Ju större nöd, desto oftare drömmer jag om hinkar fulla med vetemjöl som jag kan gräva runt i med händerna.

Får du någon humanitär hjälp?

Nej. Jag måste registrera mig någonstans, men jag vet inte var. Jag vet inte ens vart jag ska gå och fråga. Det är hemska köer vid utlämningsställena och folk slåss med näbbar och klor. Gamla kvinnor rycker varandra i håret, gubbar sparkar och slår varandra med käpparna – och alltihop för en flaska olja, ett halvt kilo socker och tio kilo mjöl. En hungrig folkmassa är värre än en vargflock. Jag finns inte med på några listor. Varför skulle jag slåss för en torr brödkant bara för att få höra att allt är slut när det väl blir min tur? Då samlar jag hellre aluminium.

Och för pengarna...

För pengarna kan jag i bästa fall baka lite bröd eller tunnbröd. Bröd kostar fem rubel, olja tjugo... På marknaden är allt hemskt dyrt. När det första kriget bröt ut 1994 hade jag fortfarande ett så stort förråd att jag kunde baka tårtor i ett halvår. Nu har jag ingenting alls. Och varje dag frågar barnen: »Mamma, varför bakar du inte?»

Brukade din mamma baka godsaker?

Nej, hon dog tidigt. Jag gifte mig när jag var sexton och då var mamma redan död. Min pappa försvann i början av det andra kriget. I slutet av 1999.

Försvann eller dog?

Hur ska jag kunna veta det? Han gav sig av hemifrån den 2 december och kom aldrig tillbaka. Jag letar fortfarande efter honom. Som tur är har jag två bröder och en syster kvar. När mamma dog var min yngste bror sex år, så jag är lite som en mor för honom.

Du gifte dig när du var sexton. I den åldern leker en del flickor fortfarande med dockor. Varför hade du så bråttom med att gifta dig?

Det är inget ovanligt här, sådana är våra traditioner. Om någon väljer ut en och familjerna kommer överens, har man oftast inte så stor möjlighet att protestera. Även om ingen skickar en flicka till mullan mot hennes vilja. Här är flickor helt enkelt vana vid att blint lyda sina föräldrar, därför är det sällan någon som kommer med invändningar. Men jag hittade min man själv. Jag blev förälskad och var så lycklig när jag gifte mig. Min far var inte emot det, inte min mans släkt heller. Men om någon av åldermännen hade sagt att jag inte var av tillräckligt respektabel familj, till exempel, så hade vi genast fått stora problem. I värsta fall hade min man blivit tvungen att röva bort mig. Eller så hade vi blivit tvungna att skiljas åt – för alltid.

Ångrar du inte att du gifte dig så tidigt?

Nej. Vi tyckte om varandra. En ogift flicka kan ändå inte gå någonstans ensam, om hon så skulle vara trettio år gammal, inte ett enda steg. I Tjetjenien gäller mycket stränga lagar. Så när jag gifte mig, gjorde jag mig i själva verket fri från mina föräldrars kontroll. Jag hamnade visserligen under min mans kontroll i stället, men det är en annan sak. Vi njöt av ungdomen tillsammans. Det beror alltid på vem man gifter sig med.

Vem gifte du dig med?

En vanlig kille. Vi levde ett helt vanligt liv. Inte något lyxliv, men det gick ingen nöd på oss heller. Min man arbetade på ett bageri och fick lön regelbundet – det låter som en saga i dag. Jag lagade mat och vi hade tillräckligt med livsmedel. Ibland tog jag något extraknäck. Jag kan utföra en del byggjobb. Jag tycker om att göra stuckarbeten, och att lägga golv och kakel... Jag är inget utbildat proffs, men jag har lärt mig skapligt själv. Så vi tjänade lite extra, jag och min man. Vi åtog oss byggjobb eller stora renoveringar, bad några vänner om hjälp och sedan såg vi till att huset blev inflyttningsklart. Det blev en hygglig förtjänst på det. Precis före kriget fick jag jobb på ett dagis och min man lyckades få jobb på en fabrik som installatör. Han tjänade bra. Vi levde verkligen helt normalt.

Vad betyder det? Hur såg er lägenhet ut? Ditt kök?

Det var normalt, helt enkelt. Jag hade allt jag behövde. Bra sängar, fina möbler, porslin som inte var kantstött. Vi hade ett sovrum, ett vardagsrum, ett rum till barnen, ett badrum med varmvatten, ett rymligt kök. Det räckte för mig. När jag minns den tiden nu, så inser jag till exempel att barnen fick alldeles för fina kläder. Jag köpte jättedyra saker till mig själv också, jag ville ha de senaste skorna... Jag kunde unna mig allting. Vad mer kan en kvinna önska sig? Jag tyckte om hushållsarbetet. Min man köpte ett modernt strykjärn, en Sony-teve, en video, en tvättmaskin, så jag behövde nästan inte anstränga mig alls fysiskt. Vattnet rann ur kranen, gasen var aldrig avstängd, el var något helt självklart. Man behövde bara trycka på strömbrytaren så lyste det. Det var före kriget. Sedan började allt gå utför. Staten kollapsade och med den allt annat. Även de enklaste sakerna.

Hur stryker du nu, när ditt lyxiga strykjärn är värdelöst utan el?

Med en gammal järnbit. Den är en rest av ett gammalt strykjärn från den tiden då det inte fanns el hos oss. Jag värmer upp den och så försöker jag stryka. Ibland tänker jag: »Vi är omgivna av ruiner, smuts och sörja. Vi har inget att ha på oss, vi lever som grisar och här står jag och försöker stryka...«

Varför gör du det då? I dag är det många som tänker: »Ge mig några trasor, vilka som helst, gamla och sönderrivna, bara jag håller mig varm...«

När jag är trött säger jag till mig själv att det inte bara är strykningen som är onödig, utan också att tvätta eller att försöka se bra ut. Jag ser mig omkring och märker att vi med tiden har slutat bry oss om hur vi ser ut. Människor som aldrig skulle ha drömt om att gå ut i oputsade skor ger sig utan problem ut på gatorna i galoscher ombundna med trasiga, leriga plastpåsar. Jag också. Det spelar ingen roll hur jag ser ut. Men ibland blir jag så rädd när jag ser mig i spegeln. Sedan säger jag till mig själv: »Jag får inte bli som ett djur som bara tänker på mat och värme.« Därför stryker jag, för att skilja mig från djuren.

Samtalet med Elza ägde rum under en längre period. Vi sågs mycket regelbundet från och med sommaren 2000, och med tiden uppstod ett slags skör vänskap mellan oss. Skör eftersom jag till en början främst var en källa till materiellt välstånd för Elza. Vid vårt första möte gav jag henne två kilo socker, ett paket te av märket »Majskij« och solrosolja. Några dagar senare hälsade jag på hemma hos henne. Jag hade med mig en kartong med gamla kläder och hon tackade översvallande. Men hon uppförde sig lite annorlunda än de andra kvinnorna jag försåg med

livsmedel. Hon bad inte om något, hon frågade inte när vi skulle komma tillbaka, hon grät inte och klagade inte så mycket. Med tiden började hon söka upp mig på eget bevåg, först tämligen diskret och sedan helt öppet. Det var uppenbart att jag, förutom det aluminium som hon så ihärdigt samlade, utgjorde hennes enda inkomstkälla. Ibland hjälpte jag henne med socker eller en gammal tröja. Bland alla de kvinnor som trängdes framför vår port skilde hon sig från mängden. Hon stod alltid en bit bort och väntade tills jag var klar med alla andra. Hon bad aldrig om någonting själv. Hon hälsade på mig och frågade alltid hur jag mårde.

I december 2000 hade jag fått tag på tre madrasser åt henne. Det blev en tydlig vändpunkt i vår relation, även om ingen av oss anade det från början. Elza kom för att hämta dem med samma vagn som hon forslade bråte på. Först kände jag inte igen henne. Hon var otroligt uppklädd, men vagnen avslöjade henne. Hon hade lånat ett par högklackade läderstövlar av någon, satt på sig en päls som varit lyxig en gång i tiden och som hon tiggat till sig för några timmar av en granne, och på huvudet hade hon en sjal med guldbroderier. Hon passade inte alls in i kön av fattiga. Folk började viska att den där typen verkligen inte behövde några madrasser. Elza rusade överlycklig fram till mig och stack ner något i min jackficka. De förfärade blickarna från människorna runt omkring visade vad de tänkte: Den humanitära hjälparbetaren tar mutor! Elza kysste mig, lastade på madrasserna på sin vagn och trippade kokett hemåt längs gatan som kantades av nerbrända husruiner. Ingen hade lagt märke till hennes händer. Det var bara de som förrådde att pälsen var grannens. Elzas handflator var söndertrasade in till köttet, naglarna var fransiga och fingertopparna så spruckna att de ständigt blödde och varade sig. Jag tittade på pappers-

lappen som hon lagt i min jackficka. Där stod: »Du och Ruslan är välkomna hem till mig på min födelsedagsfest den 12 december. Jag vill inte ha något!!!« Det sista ordet följdes av sexton utropstecken.

Det var den finaste och gladaste fest jag över huvud taget kan minnas. Utan starka drycker eller tårtor, fast med ljus i stället. Alla hade med sig ett eget. Det rädde stor brist på stearinljus i Groznyj. Elza var mycket enkla-re klädd nu än när hon kom för att hämta madrasserna. Då hade hon klätt upp sig för den allra första humanitära hjälp hon någonsin fått officiellt.

Jag och Ruslan funderade länge på vad vi skulle ge Elza i födelsedagspresent. Kvällen före festen hade vi ett våldsamt gräl om huruvida vi skulle ge henne en praktisk eller symbolisk present. På morgonkvisten plockade vi fram en gammal trasdocka ur nödhjälpsförrådet, och med röd vaxkrita skrev vi: »Aluminiumdrottningen.« Vi ritade dit sex tänder – ungefär lika många som Elza har kvar i sin mun – kammade till födelsedagsbarnets frisyr, lortade ner händerna och hängde på några slitna trasor. »Hon tar inte illa upp«, försäkrade Ruslan. »Hon är inte dum.« Han hade rätt. Elza har ett gott sinne för humor, och även om hon inte är någon bildad person så har naturen begåvat henne med en exceptionell intelligens och känslighet. Än i dag hänger »traskvinnan«, mycket lik Elza, i den halvt sönderfallna lägenheten på Kosior-gatan 32 i Groznyj, där Aluminiumdrottningen drömmer om gardiner och hinkar med mjöl.

Före bröllopet bodde du med dina föräldrar. Minns du om ni någonsin led lika stor nöd då som du gör nu?

Aldrig. Vi hade det inte så dåligt, trots att min far var invalid. Under sovjettiden hade alla sjuka någon form av ekonomisk trygghet. Inte som nu. Pappa fick invalidpen-

sion och staten tog hand om honom. Mamma arbetade på en biokemisk fabrik, » 50 år Tjetjenien-Ingusjien«. Så hette fabriken. Stackars mamma, hon hade ett förskräckligt tungt arbete. Hon blandade färger och jag tror att de farliga ämnena hon andades in under alla år förkortade hennes liv. Strax efter mammas död dog min morfar. Efter det har jag gått på fler begravningar än bröllop. Till slut försvann pappa också, i det sista kriget. Men annars levde vi ett normalt liv.

Ända tills...

Ända tills det första kriget bröt ut. Den 12 december 1994 firade jag och min man min födelsedag tillsammans med våra vänner. Jag fyllde tjugofyra år. Dagen före hade den ryska armén gått in i Tjetjenien. Jag minns den där festen så väl. Ryska stridsvagnar hade redan gått in på tjetjenskt territorium, men i Groznyj var det fortfarande lugnt. Från november 1994 hade ryskt flyg bombat flygplatsen i Groznyj några gånger, men alla trodde att de bara försökte skrämmas och tog det ganska lugnt. Det berörde mig inte särskilt mycket. Jag tänkte att de ville tvinga oss att lyda Moskva och att de som bestämde skulle komma överens på något sätt. På vilket sätt struntade jag i... Visserligen deltog många av våra bekanta i demonstrationer för ett fritt Tjetjenien, och min man och hans vänner brukade alltid träta om ifall vår flagga skulle vara si eller så och om vargen skulle sitta eller stå på statsemblemet, men jag deltog inte i de diskussionerna. Hos oss diskuterar män av princip inte politik med kvinnor. Vissa av mina väninnor brukade också demonstrera, och några började klä sig i folkdräkt. Jag tyckte att det var ganska fint. Ingen av oss kunde ens drömma om vad som väntade. Så den 12 december skrattade vi och hade roligt, även om det redan låg något konstigt i luften.

Minns du ögonblicket när du insåg till fullo att kriget hade brutit ut och att du ofrivilligt hade blivit en del av det?

Den 13 december gick jag ut före klockan nio på kvällen. I samma ögonblick började de bomba Chankala – det är en stadsdel där det alltid har funnits militärförläggningar. Först sovjetiska, sedan ryska, under president Dudajev tjetjenska, och nu är ryssarna där igen. Vi bodde inte här i »mikrozonen« då, utan i stadsdelen Mitjurina. Den ligger precis intill det olycksaliga Chankala. Jag gick snabbt tillbaka hem igen och plötsligt föll det bomber på de tre hyreshusen intill. Allt brann. Vårt hus var det fjärde i raden och jag insåg att de i vilket ögonblick som helst kunde bomba oss också. Jag tog med mig barnen och rusade ut på gatan, vi hann inte ens klä på oss. Där fick de sitt livs första chock. Även om de vid första anblicken ser helt normala ut i dag, förutom min sjuka dotter, så är de lite konstiga. Det går inte att höja rösten åt dem. Ibland förlorar jag tålmodet och skäller på dem för småsaker. Då spärrar de upp ögonen och jag ser att de är hemskt rädda. Inte som normala barn när deras mamma förmanar dem, utan som skrämda och misshandlade djur instängda i en bur.

När jag frågade vilket krig du tyckte var värst, det första eller det andra, så funderade du en lång stund, men du svarade aldrig. Blandar du ihop upplevelserna från de två krigen? Minns du fortfarande tiden då skjutandet inte var en del av vardagen?

Jag blandar ihop det, men vissa händelser från det första kriget kommer tillbaka allt oftare. Min yngsta dotter Mata föddes den 3 augusti 1996. Då kontrollerades Tjetjenien av ryska armén, och staden såg ut som ett militärläger, ungefär som nu fast inte alls lika förstört.

Tre dagar efter förlossningen, natten mot den 6 augusti, gick våra partisaner in i Groznyj. Då inleddes en ny fas i stridigheterna. Jag låg på Fjärde stadssjukhuset med mitt nyfödda barn. Tidigt på morgonen den 6 augusti började ryssarna bomba sjukhuset. De trodde väl att det fanns motståndsmän där också. Flickan var bara tre dagar gammal, men på något vis måste hon ha känt av explosionerna, skottlossningen och hysterin. Och spåren av det finns kvar i henne. För alltid.

Vad gjorde du då? När bomberna började falla och du hade ett tre dagar gammalt spädbarn i famnen?

Alla flydde åt olika håll. Jag lindade in flickan i lakan och sprang ut på gatan. Jag vet inte ens hur jag lyckades släpa mig till lägenheten som vi bodde i då. Hyreshuset i stadsdelen Mitjurina låg i grus och aska sedan länge, vi hade flyttat till Minutkatorget. Det finns inte heller kvar längre, men sommaren 1996 stod det fortfarande hus där. I dag är det en sophög. Jag rusade dit så fort benen bar. Sedan tillbringade vi 21 dagar i ett och samma rum, jag, den nyfödda, tre barn till och några grannar. Vi var fullkomligt isolerade. Helt avskurna från omvärlden. Vi var rädda för att sticka ut näsan genom dörren. Skottlossningen pågick oavbrutet. Det enda vi åt var det som råkat bli kvar i lägenheten. Sylt, skorpor, te, och av lite mjölrester stekte jag tunnbröd utan fett på öppen eld. Vi eldade upp fönsterkarmarna och möblerna. Det fanns ingen gas längre, för att inte tala om vatten.

Var det maten eller tålamodet som tog slut den tjugoförsta dagen?

Den ryska militärledningen meddelade att civilister hade 48 timmar på sig att lämna staden. Sedan skulle de jämna Groznyj med marken och undanröja partisanerna

och alla andra som inte hade rättat sig efter deras ultimatum. Motståndsmännen hade lyckats inta en stor del av Groznyj och tränga ut ryssarna. Det väckte ont blod i Moskva. Den tjuogoandra dagen lämnade vi Minutka och gick till fots till stadsdelen Stara Sunzja i utkanten av Groznyj. Jag vet inte hur många kilometer det var, men det var många. Vi började gå klockan åtta på morgonen, jag och min man och fyra barn. Jag bar den nyfödda i famnen. På ryggen hade jag spänt fast en väska med saker och mat som jag hade hittat i övergivna lägenheter. Men jag orkade inte bära så mycket. Min man och vår äldste son, Said-Selim, som är tolv i dag, bar också med sig en del saker. Den yngre pojken, Kurejsj, som just har fyllt tio, kunde nätt och jämnt hålla takten med oss. Aminatka, som är åtta nu, var skräckslagen och ville inte alls gå någonstans. Det vi inte kunde bära med oss blev kvar i lägenheten. Just då brydde jag mig inte om det ett dugg. Horder av skräckslagna människor irrade omkring på gatorna, ingen visste riktigt vart de skulle ta vägen. Överallt hördes skottlossning, och folk flydde hals över huvud, utan att veta om de sprang rakt mot den plats som skotten avlossades från. Och vi flydde också.

Hade du inte heller någon aning om vart ni skulle ta vägen? Var det en kaotisk flykt från bomberna eller en vandring mot säkerheten?

Först visste jag inte åt vilket håll vi skulle bege oss. Min man hävdade att han hade hört någonting på radio om humanitära korridorer som stadens civila skulle kunna passera igenom för att komma i säkerhet. Han ville till och med skiljas från oss, eftersom ryssarna inte släppte in unga män i korridorerna. Fast vi hittade ingen korridor. Två gånger befann vi oss mitt i eldlinjen, men till slut gick vi åt ett håll där det sköts lite mindre.

Det var den första men inte sista gången du flydde. Hade du nytta av de erfarenheterna när det andra kriget bröt ut?

Jag tycker nog att det var ännu värre den här gången. Den 5 november 1999 flydde vi från staden igen, precis som under första kriget, under bombanfall och öronbedövande skottlossning. Vid två tillfällen blev vi tvungna att vada genom en iskall flod, sedan korsade vi några fält och fortsatte i riktning mot Dagestan. Det är en bra bit att gå till gränsen, några mil. Dessutom var vi rädda att de inte skulle släppa in oss i Dagestan. Våra trupper anföll Dagestan sommaren 1999, sedan dess har förbindelserna varit extremt ansträngda. Jag förstår dem. Vi hade inget där att göra. Kanske var det någon som betalade våra trupper för att starta en konflikt med Dagestan, som hjälpte oss under det första kriget. Allt handlar nämligen mest om pengar. Det där snacket om frihet tror jag inte så mycket på längre.

Hur klarade barnen den svåra vandringen?

Min dotter, som var tre år då, överlevde med nöd och näppe. Hennes första tre levnadsdagar sammanföll med blockaden och efter det släpade vi runt med henne som en trasa. Situationen hann inte mer än lugna ner sig lite innan allting började om från början. Flickan blev svårt sjuk. Jag bad för att hon skulle få dö utan svåra smärtor. Under flera dagar drack hon inget annat än te. Hon fick inte ens i sig en brödbit. Dagen då vi beslöt oss för att lämna staden hade hon inga krafter kvar. Jag tog henne i famnen och lindade in henne i trasor igen, precis som den gången då hon var nyfödd. Fast nu var hon mycket tyngre att bära. Hon var tyngre och jag var svagare. Vi vadade genom en flod. Jag hade med mig fem kilo mjöl hemifrån, men det blev genomblött. Sedan hade jag bara tre syltburkar kvar. Pojkarna gick själva, fast när vattnet blev för djupt fick

min man bära dem. På så vis tog vi oss fram till den dagestanska gränsen. Där stötte vi på floden Jasja. Vattnet nådde oss upp till midjan. På den motsatta stranden stod dagestanska OMON (polisens specialstyrkor) och de ville inte släppa in oss på sitt territorium. De började skjuta mot oss. Förmodligen hade de kunnat träffa oss, men det ville de tydligen inte. Kulorna föll ner i vattnet runt omkring oss. Soldaterna viftade med armarna och skrek att vi skulle gå tillbaka. Vi försökte ta oss över till andra sidan tre gånger, men varje gång jagade de tillbaka oss. När det hade blivit mörkt hittade vi en plats där det gick att komma över. Jag blundade och kände bara snön som föll mot ansiktet. Vi var dyngsura och genomfrusna allihop, och egentligen hade vi nog gett upp hoppet om att någonsin komma fram. Fast Allah ville att vi skulle överleva. Det var natt när vi kom över till den andra sidan. Strax intill floden låg en by där det bodde dagestanska tjetjener – de kallas akincier. Vi bultade på första bästa port och bad om varmt vatten till barnen. När de såg oss lät de oss inte gå vidare. Vi bodde hos Doku Sichajevs familj i flera veckor. Han gav oss mat och husrum och antydde aldrig med så mycket som ett ord att vi borde ge oss av. Han hade en stor familj, flera små barn, och de hade det inte så lätt. Jag tyckte att det var fruktansvärt plågsamt. Flera gånger sa jag till min man: »Det vore bättre att bo på gatan än att ligga främmande människor till last och vänta tills de ger en torra brödkanter.« Till slut var det en ensam gammal gumma som tog oss till sig, eftersom hon var rädd för att vara ensam hemma. Hon ville inte ha en enda kopek och delade med sig av allt hon hade. Vi hade ingenting kvar, inga pengar. Vi började sälja det lilla som vi haft med oss. En gång slet jag ursinnigt av klockan som vår äldste son bar runt handleden och gick med den till marknaden, trots högljudda skrik och protester. Han

hade fått den i födelsedagspresent, men jag var tvungen. Jag hade redan sålt både min egen och min mans klocka. På det sättet levde vi i sju månader. I maj återvände vi hem bara för att konstatera att vi inte hade något hem kvar.

Har du träffat den gamla kvinnan sedan dess?

Jag har ingen möjlighet att åka dit. Jag har inte ens råd att betala trettio rubel för bussen. Posten fungerar inte, så jag kan inte skriva till henne heller. Men jag tänker på henne ofta. Vi har en gammal tradition. Några veckor efter ett bröllop ska den nygifte mannen presentera sig för sin svärmor. På bröllopet får han inte träffa henne, han är nämligen inte närvarande på sitt eget bröllop och sin frus familj får han inte ens stöta ihop med av en slump innan dess. Jag hann aldrig presentera min man för min egen mamma. Så han ser den gamla gumman vi bodde hos i Dagestan lite som sin svärmor.

Har du någonsin ångrat att du födde barn under så dramatiska omständigheter?

Det är förmodligen en synd, men jag ångrar att jag har fött barn över huvud taget.

För att de är en så stor belastning? Är de i vägen?

Det vill jag inte säga. Det säger sig självt att det är lättare att vada över en flod utan ett barn i famnen. Men jag tänker på något annat. Jag kan inte ens se till att de får det allra mest grundläggande just nu – mat. De fryser eftersom jag inte har något att klä på dem, den äldsta kryper runt bland ruinerna och letar aluminium tillsammans med mig. De kan inte ens gå i skolan, eftersom de inte har några skor. De skulle kanske ha haft det bättre om de hade fötts hos någon annan, någon annanstans. En av mina döttrar är svårt sjuk. Hon är märkt av krigets alla

fasor. Nu är hon psykiskt instabil och har dessutom en svår bensjukdom. Hennes ryggrad är alldeles snedvuxen och det blir bara värre och värre. Före det första kriget var hon ett fint barn, robust och rosenkindat. Hon började gå när ryssarna inledde luftangreppen på Groznyj. De bombade oss dag och natt, helikoptrar sköt raketer på allt som rörde sig. Hon såg och framför allt hörde alltsammans.

Och du?

En vuxen upplever saker annorlunda än ett barn. Å ena sidan är det värre, eftersom man inser hur allvarlig faran är, och förutom att man skakar av skräck för sin egen del är man också rädd för barnens skull. De tänker förstås framför allt på sig själva och förstår inte riktigt vad det är som händer. Det är på sätt och vis en lättnad för dem. De funderar inte på vad som ska hända om en stund, de tänker bara på vad som händer just nu. Och jag tänker tvärtom: »Okej, vi kanske överlever det här flyganfallet, men hur ska vi klara nästa?»

Du är fortfarande ung och ni är vana vid att leva i stora familjer. Vill du ha fler barn?

Absolut inte. Jag är nästan helt slut. På kvällarna, när jag har stapplat hem från aluminiumjakten, sätter jag mig ner, det är mörkt ute och jag vet att jag måste gå och hämta vatten. Jag tänker: »Även om vi dör av törst så orkar jag inte mer.« Det är tre kilometer till närmaste brunn och vattnet som finns där är till råga på allt snuskigt och stinker. Till slut går jag, eftersom jag måste ge barnen te i alla fall. Men jag vet att jag en gång kanske helt sonika bestämmer mig för att låta bli. Jag låter bara barnen skrika av hunger och törst. Förut skulle jag aldrig ha trott det, men nu vet jag att jag är kapabel till något sådant.

Förutom de fysiska umbärandena, rädslan och kylan, förutom att du har förlorat alla dina ägodelar och lusten att föda barn, som är en kvinnas främsta uppgift i det här landet, hur har kriget förändrat ditt liv?

Jag har åldrats tjugo år. Jag var vacker, nu är jag en vålnad. Jag ser dåligt, jag kan inte komma ihåg någonting. Jag var kärnfrisk, men nu gnäller jag bara och slickar mina sår. Vi har svårt att andas allihop. Överallt runt omkring oss brinner oljeborrtornen, och mina lungor känns alldeles igengrodda. Jag har förlorat min hemtrevliga lägenhet och jag har för alltid mist mitt harmoniska familjeliv. Vi bor i en lägenhet som tillhör en vän till min man, det finns inget kvar som är vårt.

I den här lägenheten, som folk i Europa knappast skulle kalla beboelig, ser man ändå hur du försöker göra det hemtrevligt. Om du hade pengar, om någon skulle ge dig pengar och säga: »Du kan bara använda dem till att inreda lägenheten«, vad skulle du köpa först?

Gardiner. Även om tapeterna snart ramlar från väggarna och taket i köket håller på att rasa in, även om det inte går att hålla rent här eftersom det är för jobbigt för mig att släppa vattenhinkar till femte våningen, även om vi har ett hål i väggen som en normalstor elefant skulle kunna krypa igenom och som vi täppt till med en bit plåt, så skulle jag börja med att hänga upp gardiner. Det är det viktigaste i en lägenhet. Det förändrar atmosfären totalt. Men aluminiumpengarna räcker inte ens till bröd, och än mindre några gardiner.

Hur ser en dag ut för en aluminiumsamlare?

Jag går upp halv sex. Det är fortfarande mörkt. Jag försöker sno ihop något slags frukost, om det åtminstone finns lite mjöl. Jag värmer vatten, tvättar, städar. Sedan

väcker jag barnen och klär på dem. Klockan åtta upphör utegångsförbudet som råder på natten. Tio i åtta är jag och vår äldste son redo att ge oss ut. Vi har med oss ett underrede från en gammal barnvagn och snören, för att kunna samla ihop så mycket skrot som möjligt. Klockan åtta ger vi oss av. Hela dagen rotar vi runt på soptippar och i ruiner, vi kryper omkring bland sönderbombade hus. Vi har redan gått igenom allt i den närmaste omgivningen, så nu måste vi gå långt. Vid fyratiden går vi hemåt igen, så att vi ska hinna passera alla ryska vägspärrar före klockan fem. När det börjar skymma är det redan farligt. De kan skjuta utan förvarning. De är nog lika rädda som jag, så de är hellre beredda att skjuta mig än att riskera att jag är en partisan, en självmordsbombare. Hela dagen kravlar jag runt i ruinerna och när jag inte liknar en människa längre, kryper jag hem – överlycklig över att jag har hittat två stekpannor och en trasig kastrull.

Och när du kommer hem?

Då måste jag gå och hämta vatten.

Du säger att din man mediterar på dagarna?

Antagligen. Män kan inte gå och hämta vatten hos oss. Det är förnedrande. Sedan urminnes tider har det uteslutande varit en uppgift för kvinnor.

Du hämtar vatten och ser till att din man och dina barn får något att äta?

Just det. Sedan sitter jag med ett tänt ljus och går igenom dagens skörd. Jag bänder bort alla plastdelar från stekpannorna, annars vill ingen ha dem.

Vem säljer du metallen till?

Det finns uppköpare här som säljer metallen vidare till Ryssland med enorm vinst. Förut sålde jag till de ryska soldaterna, de var enbart intresserade av aluminium. Andra färgade metaller ville de inte ha. Jag vet att allting förmodligen hamnar utomlands till slut. För en spottstyver. Och som de idioter vi är har vi monterat ner ett helt oljeraffinaderi för att byta det mot bröd. Jag tycker att det är synd att vi till och med säljer lumpen som finns kvar i republiken till utlänningar för några få kopek. Men vi måste ju äta någonting. För ett kilo skrot får jag sex rubel och det är en limpa bröd. Därför sliter jag och båda pojkarna hela dagarna, även äldsta dottern har jag med mig. Och därför går inte min äldste son i skolan.

När vi träffades första gången var det kallt och både du och barnen var klädda för en varm sommardag. Hur överlever ni vintern?

Så fort den första snön faller är det nästan omöjligt att hitta skrot. I somras lyckades jag samla ihop så mycket aluminium att jag kunde köpa en jacka åt pojkarna att dela på. De turas om att ha den och den som står på tur får följa med ut. Till den ena pojken är den för stor, till den andra för liten. Flickorna har ingenting än så länge, inte jag och min man heller. Ibland lånar grannfrun ut en varm tröja en stund. Alla våra saker brann upp i den gamla lägenheten. Inte ens under betongväggarna i ruinerna hittade vi någonting. Det kanske fanns något kvar, men det är hundratals kvinnor som går runt i staden precis som jag. Någon kanske hittade något användbart i »mina ruiner«, på samma sätt som jag hittar saker att använda eller sälja i andra ruiner. Kanske har en annan trashank tagit hand om mina saker.

Kvinnorna släpar med sig barnen och rotar runt i ruiner, medan männen sitter hemma och mediterar? Eller har alla män gett sig av till bergen för att leka partisaner med vapen i hand?

De flesta män sitter hemma. Jag är också rädd för att släppa ut min man ensam på gatan. När det är helt nödvändigt så går jag med. Det är jag som beskyddar honom, inte tvärtom. Min man är lång och kraftig och sådana män är mest utsatta för fara från ryssarnas sida. De kan ta honom när som helst, utan anledning, och då får jag aldrig se honom igen, eller så får jag tillbaka honom som en krympling. Det är bättre att han sitter hemma.

Är det inte pinsamt för honom att sitta hemma och kura när hans fru springer runt bland minorna och letar aluminium för att han ska få mat?

Han känner sig oerhört förnedrad och han blir mer och mer förtvivlad. Hos er kan ingen föreställa sig vad en tjetjensk man känner när en kvinna försörjer honom. Det finns ingen större vanära. Det har aldrig förekommit hos oss. Vi har levt tillsammans i tretton år, jag och min man, och för första gången på hela tiden pratar vi praktiskt taget inte med varandra. Hela dagarna ligger han och stirrar i taket utan att säga något. Förut skulle han aldrig ha kommit på tanken att lägga sig en stund mitt på dagen, inte ens en minut. Han försåg vår familj med allt vi behövde, och det var han stolt över. Våra män visar oss aldrig kärlek offentligt, de håller oss inte ens i handen, men de tillber marken vi går på. Deras främsta mål är att se till att deras fru och barn har det bra. De kanske inte sover eller talar med henne, de kanske inte visar sig hemma, men de ger alltid pengar till familjen. Ja, så var det fram till nu. Kriget har vänt upp och ner på allting. Tidigare var det så att den som inte klarade av att försörja

sin familj inte var en riktig karl. Därför var det många kvinnor som inte arbetade hos oss. Mannen tillät inte det. Han ansåg att det var en skam för honom.

Du kunde alltid räkna med att din man skulle försörja dig?

Ja, förr, men inte nu längre. Han vet ännu mindre än jag vad han ska ta sig till...

I Tjetjenien finns det numera en enorm mängd övergivna kvinnor. Många män har lämnat sina familjer vind för våg. Jag känner kvinnor med nio barn, som har blivit övergivna av sina män. Det är också en ny företeelse hos er. Är du rädd för att din man inte heller ska stå ut med att sitta hemma jämt och en dag helt enkelt sticka i väg?

Männen överger sina familjer oftare än tidigare. Jag förebrår dem inte för det. Snarare tycker jag synd om dem. De kan kanske inte bevittna sin egen maktlöshet och så länge de inte kan hjälpa sina familjer vill de inte vara med dem. Uppriktigt sagt är det lättare att försörja nio barn än nio barn och en vuxen karl som går en på nerverna. Han kan varken försörja dig eller rädda dig från en kula. Jag tror att min man också kämpar med de här känslorna.

När humanitär hjälp delas ut händer det ofta att kvinnorna kommer och säger: »Ge mig till min granne också. Han skäms för att stå i kön...« Tycker du inte att det är orättvist att du som kvinna inte skäms för att tigga om humanitär hjälp samtidigt som din man är beredd att lämna sin familj för sin stolthets skull?

Nej, det tycker jag inte. Jag skulle inte respektera honom längre om han ställde sig bland kärringarna i kön.

Trots att kvinnor allmänt anses vara det svagare könet, så tror jag att det här i Tjetjenien har visat sig att de tål mer psykiskt och kanske även fysiskt än männen...

Ja, det gör de. Våra män har förlorat det som de anser vara det allra viktigaste i livet, sin egen värdighet, som hos oss till en del är förknippad med förmågan att försörja familjen. De har nämligen blivit av med sina pengar och möjligheten att tjäna pengar. Det finns inget värre för en tjetjen än att vara fattig, eller att vara tvungen att tjäna pengar på ett förnedrande sätt. Och kvinnorna, ja, de anser att annat är viktigare – barnen. För att beskydda dem är de beredda att göra vad som helst. Till och med att förnedra sig. Mannen har alltid tänkt på sig själv i första hand, och sedan på andra. Och nu har våra familjeöverhuvuden insett att de har blivit beroende av dem som de alltid har bestämt över. Det är värre än ett militärt nederlag. Min man lider till exempel av att se att mina händer är förstörda av aluminium. Tidigare fanns det också kvinnor som arbetade, men aldrig med grovarbeten. Det var ryska kvinnor specialister på. Nu är vi alla likadana. Både vi och ryskorna gräver diken.

Du hävdar att det inte är så farligt för en kvinna att röra sig i en stad som är full av ryska soldater. Men för unga, snygga kvinnor?

Jag vet vad du syftar på, men det är inget man talar om här. Det är bara några fall som har offentliggjorts, resten tystas ner. Det händer att en flicka går hemifrån och aldrig kommer tillbaka. Många av våra unga kvinnor sitter i fängelse någonstans i Ryssland. För dem är det nog bättre att skjuta sig än att komma hem igen. Om någon har rört dem med så mycket som ett finger i Ryssland så är de förlorade för alltid. Det är ett slags lag. För en far är en befläckad dotter värre än en död dotter. Det är en

hemsk skam. Hon kommer aldrig att gifta sig, ingen kommer någonsin att tala vänligt till henne, även om det inte är hennes fel att hon har förlorat sin heder. Du ser, kriget har smutsat ner vår ära lika mycket som männens. Men vi tjarar inte lika mycket som de.

Har du tiggat någon gång? Är det förbjudet hos er? Hellre dö av svält än stå på gatan med utsträckta händer...

Jag skulle aldrig kunna ställa mig på gatan i Groznyj, även om mina barn skulle svälta ihjäl. Det kan bara en ryska tillåta sig. Men när vi var flyktingar i Dagestan gick jag i smyg runt i husen och bad om mat, utan att min man visste om det. Jag hade aldrig kunnat drömma om att jag skulle knacka på någons dörr och be om vanligt vatten.

Har ditt förhållande med din man förändrats på sista tiden?

Helt och hållet. Tyvärr. Vi grälar hela tiden. Som om han hatade mig för att vi inte har något att äta. För inte så länge sedan började han vråla åt mig helt utan anledning när jag hade förklarat för barnen att jag inte kunde köpa en banan till dem. De kröp upp i hans famn för att han skulle ge dem pengar. Han visste att jag inte hade en enda kopek och skrek: »Gör något så att ungjävlna lämnar mig i fred! Ta dem och stick härifrån om du inte kan få tyst på dem!« Så grovt språk har han aldrig använt mot mig förut. När han hade skällt ut mig blev han på bättre humör, han lugnade ner sig och nervositeten var borta. Han kanske tänkte att han åtminstone hade bidragit till familjens budget med sina ord. Med de oförskämdheterna uttryckte han väl att han också är förbannad på allt. Om han visste hur skuldsatt jag var i basaren, att jag ber grannarna om hjälp, då skulle han slå ihjäl mig. Hans fru får inte tigga.

Du säger att ni levde ett normalt liv före kriget. Kommer den »normala« tiden någonsin tillbaka, tror du?

Jag tror att jag kommer att dö som aluminiumsamlare. Kanske mina barn kan få uppleva något normalt. Inte tycka att det är fest när de får makaroner. De magrar framför ögonen på mig. Mest av allt skulle jag vilja visa dem det riktiga havet. Att jag skulle kunna ge dem en något sånär dräglig framtid, det kan jag inte ens drömma om just nu.

Förutom det riktiga havet, vad är det som är viktigast för dem just nu?

Du väntar dig nog att jag ska säga värme och en mätt mage. Det med. Men jag skulle gärna vilja att de fick åtminstone en grundläggande utbildning. Att de kunde ta sig till någon plats där de har det bra.

Och du? Ditt liv är ju inte slut än?

Nej. Men jag är medveten om att jag har en etapp bakom mig och att jag aldrig kan vrida klockan tillbaka. Jag brukade tycka om att klä mig modernt, nu går jag bokstavligen omkring i trasor för att inte frysa. För mig är det mest grundläggande det viktigaste numera. Bygga ett bo, inreda det, hitta arbete åt mig och min man och få lön för det. Följa mina barns skolgång, gå på teater med dem, som jag gjorde när jag var liten. Det vore lycka för mig.

Så trots att ni svälter så är det viktigaste för dig att dina barn får lära sig läsa och skriva?

Du kanske blir förvånad. Jag är helt förtvivlad över att de inte kan gå i skolan. För mig är det jätteviktigt hur det kommer att gå för dem i skolan. En utbildning hjälper dem att hitta sin plats här i världen. Före kriget var min son duktig på engelska och arabiska. Jag vet att det är viktigare för honom än en varm vinterjacka.

När var du hos en frisör senast?

Före kriget, 1994. Det kommer jag ihåg exakt. Jag skulle hemskt gärna gå till frisören, få maniky, gå till skönhetssalong ... Fast mest saknar jag duschen. Jag har inte sett en dusch med varmvatten på tio år. Ibland säger jag till min man: »Ta mig någonstans dit det finns en dusch.« Och när han är på dåligt humör, vilket är nästan jämt, fräser han: »En stinkande kvinna är som möjligt bröd. Det duger inte ens till djuren.« Det är förresten på grund av hygien som vi nästan inte har något intimt liv längre. Eller hur ska jag säga. Här får man inte tala högt om sådana saker.

Tycker ni om varandra? Visar ni varandra fysisk kärlek?

Jag vet inte om det är kärlek. Vi är snarare vana vid varandra. Och fysiskt ... Inte ens när vi gör det »viktigaste« visar han någon ömhet för mig längre. Han lättar på trycket, både psykiskt och fysiskt, och efteråt brukar han oftast skälla på mig för att jag har varmt för lite vatten. Men hur ska jag kunna värma tillräckligt med vatten när jag inte vet när han kommer att få lust. Hos oss är nämligen den hygieniska proceduren före och efter »akten« helt nödvändig. När man gifter sig tar mullan en åt sidan och förklarar detaljerat hur och när man ska tvätta sig. Efter »det« är det till exempel väldigt viktigt att mannen tvättar sig först, sedan kvinnan. Innan båda har tvättat sig får de inte vara närmare varandra än tre meter. Därför sover vi sällan med varandra. Dessutom sover vi på golvet, vi har inga sängar. Vi sover bredvid barnen. Pojken är stor nu, han förstår allt, så det är bara problem med kärlek i krig. När vi är »klara« tvättar sig min man, vattnet räcker inte till mig, och han säger: »Jag tål inte stanken, gå ut i köket.« På morgonen kommer han till

mig, smeker mig på håret och säger: »Förlåt att jag är en sådan skitstövel.« Jag tror att han fortfarande älskar mig.

När hela familjen är hemma på kvällen, pratar ni med varandra då? Berättar du sagor för barnen, eller vad gör ni när det inte finns el, vatten, bio...

Ingenting. Vi lyssnar på kanonsalvorna. Barnen går för sig själva, jag lagar lite mat med ett tänd ljus och min man tigger. Det enda »intima« samtalet med min man brukar vara på temat »när ska jag laga hans kalsonger som håller på att gå upp i sömmarna«.

Hade ni andra, intimare diskussioner före kriget?

Före kriget behövde vi inte prata om »det«. Före kriget tyckte vi om att göra »det«. Min man var ganska radikal för tjetjenska förhållanden. Vi brukade till och med gå på bio tillsammans efter bröllopet. Det ser man inte här, att mannen tar med sin fru ut i sällskapslivet. Det är nästan skamligt. Han var öm mot mig.

Saknar du teven eller att hålla honom i handen?

Båda delarna. Teve är förstås inte det viktigaste, men för mig har det blivit en av symbolerna för det normala livet. Barnen kan också lära sig mycket från teve, särskilt när de inte går i skolan. De vet ju inte ens hur en elefant eller en giraff ser ut... En granne i kvarteret bredvid har en generator hemma. Pojkarna går till honom för att se på video. Som på bio. De betalar fem rubel för att se en fånig film. Lika mycket som för en limpa bröd. Det är mycket pengar för oss. Så sådana njutningar tillåter jag dem sällan.

Finns det någon möjlighet att mat och värme blir självklarheter igen i Tjetjenien?

Det beror inte på mig. Än så länge tänker jag bara på två saker. På mat och på de ryska soldaterna. Att de inte ska råka träffa vårt hus. Så fort det blir mörkt börjar de skjuta som galningar med alla sina vapen. Jag och barnen sitter som harar i sina hål och hoppas att inget ramlar ner i huvudet på oss. Jag tänker själviskt: Låt dem träffa vem som helst i den här förbannade staden, bara inte mig och mina barn. Sedan skäms jag. Jag är så hemskt rädd, men samtidigt skäms jag för det. Jag föreställer mig mina väninnor, hur de precis som jag sitter med sina barn i ruinerna. Vi är som en flock skrämde harar, och varje dag får de tag i ett par av oss. Alla som är kvar i staden delar samma öde som jag. Antingen har de ingen som helst möjlighet att åka härifrån, eller så har de bestämt sig för att uthärda allt, bara de får stanna kvar här hemma. Några har stannat kvar för att deras gamla föräldrar vägrar lämna staden, de orkar inte fly och vill dö hemma. Jag har inga föräldrar i livet, men min bror, syster och gamla farmor bor i Groznyj. Jag vill inte lämna dem heller.

Hur länge kan den här märkliga situationen med »varken krig eller fred« råda?

Om vår regering och den ryska regeringen fortsätter att gräla som hittills, kommer vi vanliga dödliga att fortsätta lida. De flintskalliga och tjocka karlarna som sitter på president- och ministerposterna får utlopp för sina komplex och tjänar enorma pengar på kriget, och bombningar har de bara sett på teve. Det är ett kommersiellt krig, det vet alla. Våra tjetjenska bossar är också insyltade. Under det första kriget stödde jag fortfarande vår sida, eftersom de flesta verkligen gick till fronten med ett slags romantisk bild av frihet och oberoende. Nu tror jag varken

på den ena eller andra sidan. De har offrat oss vanliga människor för att fylla sina egna fickor eller för att de ska kunna skjuta och leka riktigt krig som småungar. De kan gärna få dö, men de har ingen rätt att tvinga andra till hjältedåd, till exempel mig. Jag vill inte vara någon hjälte. Jag vill dö av influensa när jag är gammal, inte få en kula i huvudet nu.

*Återspeglas det långa krigstillståndet
i tjetjenernas seder, ideal eller traditioner?*

Framför allt håller vi snabbt på att bli en underutvecklad och obildad nation, utan möjligheter att utvecklas. Och framför allt utan någon glädje eller sinne för humor. Jag är också obildad. Men för inte så länge sedan hittade jag en bok bland ruinerna som handlade om hur Stalin deporterade alla tjetjener och ingusjier år 1944. Det är intressant att vi kaukasier hade det ganska gott ställt, trots att det var i slutet av andra världskriget. Vårt samhälle var relativt välutvecklat, och levnadsstandarden var förhållandevis hög jämfört med dåvarande Ryssland. Vi skulle ha varit ett andra Schweiz nu, om inte ryssarna genomförde en skrämrelaktion vart femtionde år som leder till att en del av vårt folk utrotas.

År 1944 deporterades tjetjenerna på ett mycket grymt sätt. De blev av med alla sina ägodelar, några transporterades i bara underkläderna i vagnar till Kazakstan. Trots det blev ni efter kort tid den dominerande minoriteten på de kazakiska stäpperna och ni började leva bättre än ursprungsbefolkningen, ibland till och med på bekostnad av dem som bodde där innan...

Vi har verkligen ett slags förmåga att överleva under nästan vilka förhållanden som helst. Dessutom brukar vi kunna ordna det bättre för oss än folk som i teorin

har mycket större möjligheter. Det sägs att en tjetjen kan bygga ett hus av en sten. Jag tror att den viktigaste anledningen är vår sammanhållning. Var helst i världen en tjetjen träffar en annan tjetjen hjälper de varandra som bröder. Så var det visst i Kazakstan också. När sedan tjetjenerna kunde återvända hem år 1957 var det återigen så att de inte hade någonting kvar. Här hittade de förklarligt nog ingenting av sin ursprungliga egendom. Våra hus hade ryssarna lagt beslag på. Även om vi började om från början igen, levde vi strax mycket bättre än de. Ryssarna gjorde grovarbetena hos oss, ofta var de bokstavligt talat våra tjänare. Vi började bygga enorma, ståtliga hus. De levde alltid i små och skitiga ruckel med smutsiga gårdar eller i trånga lägenheter med stinkande badrum. Vi, som i praktiken var en underlägsen nation i deras ögon, byggde slott. Jag tycker också att det är märkligt.

Det verkar som om någon ständigt har satt käppar i hjulen för tjetjenerna och att de har övervunnit hindren och kämpat mot allt orättvist förtryck... Stämmer verkligen den bilden? Har inte er sida en del av skulden för den senaste konflikten med Ryssland?

Jag skulle inte säga att deportationen var självförvållad. Det senaste kriget startade vi inte heller. Först kvädades vi av Stalin, slutligen av Jeltsin... Redan våra förfäder sa att tjetjenerna drabbas av en katastrof varje halvsekel. Nu har intervallen blivit ännu kortare. Efter det första kriget, som slutade 1996, började vi komma på fötter igen. Många människor reparerade sina hus eller lägenheter. Och plötsligt fick vi ett nytt slag mellan ögonen. De gav oss inte femtio års andhämtningspaus, utan slog till efter bara tre år. Så det där Schweiz kommer nog inte att förunnas oss.

Har du varit i Schweiz någon gång?

Nej, och jag kommer aldrig att kunna besöka Europa. Men jag har läst mycket om det på sista tiden. När vi var flyktingar i Dagestan hade jag mycket fritid. Jag läste allt som fanns att läsa i bokhyllan. Jag fick reda på massor med saker om världen och om oss själva.

Är det en lycka eller en förbannelse att födas som tjetjen?

Jag är givetvis stolt. Men å andra sidan kan det vara en verklig förbannelse att ha sin tjetjenska nationalitet inskriven i passet. Försök att åka från Dagestan till Groznyj med tjetjenska dokument. Vid varje rysk kontrollstation, och det finns tiotals på vägen, tittar de i passet. Om det står att man är ryss eller tjuktjer så får man passera utan problem. Men en tjetjen? Då kan man vänta sig förnedring, glåpord och svordomar. Det är visst likadant i Moskva och i hela Ryssland. Varför har inte en tjetjen samma rättigheter som en ryss, när alla hävdar att vi lever i en och samma stat?

Känner du konkret vrede mot någon enskild för det som har hänt dig och din familj? Finns det någon som är skyldig eller är det bara en rad olyckliga omständigheter och slumpen?

Det är säkert någon som är skyldig. Knappast en enskild person, utan snarare olika grupper. Det finns säkert människor som är skyldiga i de översta skikten – i Ryssland, här i Groznyj, men också i världen. Eftersom alla glatt fortsätter att handla med Ryssland, ger dem miljardlån, trots att man vet att de har gjort sig skyldiga till brott. Själv skulle jag aldrig gå på visit hos en granne som slog sina egna barn.

Skulle du vilja lämna Tjetjenien, Ryssland, för alltid? Söka skydd någonstans utomlands?

Tidigare har jag aldrig ens tänkt på det, men nu funderar jag på det mer och mer. Nu skulle jag nog inte bry mig om ifall jag inte bodde i Tjetjenien utan tusentals kilometer härifrån. Det viktigaste är att det inte är krig där. Många rika tjetjener har åkt till Tyskland, Holland. Jag avundas dem.

Skulle du få hemlängtan?

Jo, jag skulle nog längta hem. Fast jag skulle klara det om jag visste att mina barn var i säkerhet. Jag skulle ta vilket grovarbete som helst bara de betalade mig regelbundet och barnen kunde gå i en bra skola. Bara jag visste att de kom hem välbehållna, att man inte skulle gripa min man utan anledning och skicka honom till ett koncentrationsläger, att jag kunde gå på gatorna efter mörkrets inbrott. För mig är det frihet.

Är du inte fri här?

Är en snarad hare fri? Min enda önskan på kvällarna är att jag ska överleva till nästa morgon. Hela natten flyger granater och kulor ovanför våra huvuden. Varje morgon är min innerligaste önskan att jag ska överleva till kvällen. Om jag visste att jag kunde sova gott på natten och vakna igen på morgonen så skulle jag känna mig fri. Det här livet är inte människovärdigt, det är ett hundliv.

Men de stora militära operationerna i Groznj har ju upphört. Känner du dig fortfarande utsatt för en direkt livsfara?

Ja. Jag känner det överallt. Jag är nog lite nervig. Jag vet att kriget kommer att dra ut på tiden. Det kommer att hålla på länge än.

Varför? De partisaner som finns kvar sägs vara oskadliggjorda, en del har flytt utomlands, befolkningen är trött, soldaterna också...

Även om ryssarna mot all förmodan skulle komma överens om att det räcker för den här gången så kommer det att dröja innan man förlåter dem här i Tjetjenien. Många män är saknade, obegravda och ohämnade. Ni européer får inte glömma att lagen om blodshämnd gäller i Kaukasus. Varje man som förlorar någon i kriget förvandlas enligt traditionen till en hämnare, han måste finna förövaren och döda honom. Plikten att hämnas går dessutom i arv. Sonen ärver rollen som hämnare efter sin far. Om den eftersökte dör en naturlig död, innan man lyckats döda honom, så läggs skulden över på hans barn. Så blir hämndprocessen evig. Fast man kan förstås aldrig ta reda på vilken pilot det var som släppte bomben när någon närstående dör under ett bombanfall. Och att hämnas på hela armén är nonsens. Så man kväver hatet inom sig hela livet.

Så de ständiga bombanfallen på ryska kolonner och kontrollstationer kan också vara en hämnd för släktingar som fallit offer.

Ja. Ibland är det också ryssar som ryker ihop med varandra. Antingen är de berusade eller så handlar det om ett misstag. Det enda sättet att få slut på allt är att armén lämnar landet.

Har du lust att hämnas på någon?

Ja, det har jag. För inte så länge sedan överlevde vi en explosion, min son och jag. I oktober 2000 rotade vi runt i några utbombade lägenheter på jakt efter skrot. Av erfarenhet vet jag att det ofta bevaras saker under spisen. Den är tung och även om den är förstörd och utbrunnen

så skyddar den saker som finns under, som stekpannor, plåtar och så vidare. Vi gick in i köket. Det låg i spillror men spisen stod där. Jag gick genast dit. Under den såg jag några små kakformar. Plötsligt skrek min son: »Mamma, det ligger en granat där.« Jag märkte den inte först, eftersom jag var så glad över kakformarna. Dessutom är jag inte så bra på vapen. Och min son ropade: »Om du rör den så exploderar vi!« Jag blev skräckslagen, men jag ville snabbt rycka ut formarna och försvinna därifrån. Självklart råkade jag stöta till granaten. Den var osäkrad. Det räckte att snudda vid den, någon hade gillrat en väldigt smart fälla. Det var en sådan där grön liten flur. När jag hade rört vid den hördes genast ett konstigt ljud. Ett slags klick. Och min son vrålade: »Nu smäller det, spring!« I ögonvrån såg jag hur han sprang i väg. Jag hann hoppa undan och kasta mig in bakom en halvt nedrasad vägg. Sedan minns jag bara en hemsk smäll och svart rök. Sedan blev det tyst. Jag hörde ingenting, kanske blev jag döv för en stund. Innan jag hann hämta mig kom en rysk helikopter flygande. Jag fattade att de skulle börja skjuta på oss. Då hade jag lust att skära halsen av den person som gillrat den där granaten.

Ni kom undan, annars hade vi inte suttit här och talat med varandra i dag. Tänkte du mest på dig själv eller på din son just då?

Jag vet inte. Det var inte entydigt. Det är klart att en mor är rädd om sitt eget liv också, inte bara barnens. Men jag minns tydligt att jag kände mig lättad så fort jag såg pojken springa undan. Jag förstod att han hade en chans att överleva. Och i samma stund började jag tänka på mig själv. En liknande sak hände mig under det första kriget 1995. Jag åkte buss på Leninavenyn och vid Artonde skolan dök det plötsligt upp en rysk pansarvagn bakom oss.

Än i dag minns jag vad den hade för registreringsnummer – 650. På grund av den förlorade jag nästan min son den dagen. Pansarvagnen körde rakt på oss och mosade sönder halva bussen. Samtidigt kunde den lika gärna ha kört om oss, för vägen var helt tom. Den körde in i oss med flit. Precis när det hände dök två olika tankar upp i mitt huvud: Att hålla om pojken och skydda honom med min kropp, eller låta honom vara och gömma mitt eget huvud mellan mina knän. Till slut tog jag pojken och lade hans huvud i mitt knä. Vi klarade oss.

Du säger hela tiden »ryssarna«, »Ryssland«, och det låter inte direkt kärleksfullt. Hatar du den ryska armén och ryssarna som folk?

Jag hatar de människor som har kommit hit för att döda oss. Ja, och de är mestadels av rysk nationalitet. Även om det finns hyggliga människor bland dem också, och en del av dem hyser nog medlidande med oss. Ibland kan jag till och med bli förvånad över hur de ryska soldaterna behandlar mig. För ett tag sedan var det en som kom och hjälpte mig med vagnen när jag inte kunde dra den över en bombkrater. Jag känner massor av ryssar som levde tillsammans med oss i Tjetjenien före kriget och som fortfarande är kvar. Många av dem är mina vänner. Men en ryss i uniform är i princip en fiende, ett djur med mänskligt ansikte. Ingen annan skulle vara kapabel att beväpna sig till tänderna och anfälla människor som inte ens har en fickkniv att försvara sig med. Våra män är till och med rädda för att ha en konservöppnare i fickan, för det skulle kunna leda till att de arresteras. Så vi är helt försvarslösa.

Men partisanerna är inte försvarslösa...

Då kan de väl kriga mot dem. Fast de straffar oss för att de aldrig kommer åt dem.

Tror du på Gud?

Ja. Alla mina barn har islamiska namn. Vi valde dem ur de heliga skrifterna. Vi tror på Gud allihop.

Varför har Han ombesörjt er ett sådant elände och lidande, ni som aldrig har gjort er skyldiga till annat än småsynder, som du säger?

Gud vill inte tvinga människor att gå den rätta vägen. Det finns många människor med mörka själar som begår onda handlingar. Det är på grund av dem som vi lider, inte på grund av Gud.

Så Gud har inte tillräcklig kraft eller vilja för att beskydda er och straffa människor med mörka själar?

Man kan inte tala om otillräcklighet, för Guds kraft är omätlig. Han har bara skapat världen sådan. Han har skapat människor av olika slag. Han har skapat fria människor och på ett eller annat vis får de betala för sin frihet, till exempel genom att alla inte är fulländade. Gud vill inte ingripa i allting. Han säger nog: »Då så, dumma människor, då får ni göra upp saken utan min inblandning.« Han vet att ett misslyckat får förstör hela flocken. Så är det med mänskligheten också. Ett par individer kan göra livet till ett helvete för alla andra. Gud vet det, men han vill inte styra oss som robotar. Han har begåvat oss med förnuft så att vi ska kunna bestämma över vårt eget öde och hantera de onda människorna. När vi inte kan det får vi lida.

Så du tycker inte att det är orättvist att du har levt i fattigdom och skräck i tio år bara för att Gud även har skapat människor med mörka själar?

Jag tycker att det är fruktansvärt orättvist, men jag anklagar inte Gud för det. Du kan inte bli arg på din mor för att din bror är en skitstövel. Du måste lösa det med din bror, inte med din mamma. Det är inte Gud, utan vi människor som bär skuld till vår olycka. Kanske finns det något som jag inte har gjort och som jag kunde ha gjort för att jag och min familj inte ska lida så här. Nu visar Gud oss att vi inte ska vara likgiltiga inför andras olycka, att vi ska vara ödmjuka och inte grymma.

Har kriget hjälpt folk att förstå det här? Har de blivit ödmjukare? Har våldet omvandlat vargarna till lamm?

Precis tvärtom. Det har hänt något hemskt med människor. Mina vänner har också förändrats. Jag med. Vi är inte som före kriget.

Och hurdana är ni?

Vi tänker enbart på oss själva. Jag också. Det viktigaste för mig är att jag och mina barn inte råkar ut för någonting. Om olyckan drabbar en granne blinkar jag inte ens. Jag kanske till och med blir glad innerst inne. För att en granat kom farande genom hans fönster, för hade inte han råkat ut för det så kunde det ha varit min tur. Dessutom kan grannens olycka betyda att vi kan gräva ut något ur hans sönderbombade lägenhet. Det är ett djuriskt sätt att tänka. Grannen dör, och utan att fälla en tår börjar man tänka på om det där varma täcket som han värmdes sig under strax innan han dog finns kvar.

Och Allah straffar dig inte för en sådan egoism?

Jag kämpar emot. Och trots alla motgångar så tror jag att Allah tycker om mig. Eftersom han sände mig den här lägenheten som tillhör en vän, jag har hittat några täcken och madrasser och inget av mina barn har dött. De har inte ens skadats. Jag har alltid tänkt att det vore värre om ett av mina barn fick en arm eller ett ben avslitet av en granatskärva och blev en krympling än om det dog. Gud har besparat mig det. Allah är god.